

Problematika sociálního původu tříd a sociálních skupin, ať již analyzovaná z hlediska sociální mobility či posuzovaná v optice důsledků zásadních kvalitativních změn sociální a třídní struktury společnosti po vítězství socialistické revoluce, patří i v současné době k velmi aktuálním a poměrně často sledovaným otázkám sociologického postižení vývoje socialismu. Cílem statí je hledání odpovědi na jednu z těchto otázek, které se aktualizují v souvislosti se snahou konkretizovat naše znalosti o sociálních mechanismech v současné etapě vývoje socialismu.

Jestliže věnujeme pozornost problematice sociální reprodukce inteligence, je to dáno především tím, že k této otázce existuje – díky výzkumnému zájmu i některým statistickým údajům – poměrně větší množství údajů než k otázkám souvisejícím s mechanismy reprodukce jiných tříd a sociálních skupin naší společnosti. Je ovšem zjevné, že v tomto směru je nutné hledat v analýze této dílčí problematiky sociální reprodukce nejen odpovědi na otázky vztahující se přímo k inteligenci. Jde i o to, nacházet postupně takové metodické postupy, které by bylo možné uplatnit při rozborech celkového procesu sociální reprodukce, při rozborech specifik reprodukce ostatních tříd a sociálních skupin. Taková orientace metodického úsilí je tím důležitější, že v dohledné době bude možné realizovat řadu úloh vztahujících se k problematice sociálního vývoje československé společnosti i na základě dat z rozsáhlého výzkumu třídní a sociální struktury naší společnosti, uskutečněného v r. 1978 ve spolupráci ÚFS ČSAV a FSÚ ČSSR.

Vývoj inteligence v ČSSR v poválečných letech je ovšem i z hlediska určení jeho hlavních charakteristik závažným problémem. Vždyť jde o sociální skupinu, která po dělnické třídě představuje nejpočetnější sociální skupinu naší společnosti [Roško 1978] a která, sledujeme-li její kvantitativní vývoj, relativně nejrychleji roste. I tyto skutečnosti akcentují metodický aspekt projednávané problematiky. Sociální původ inteligence je většinou, zvláště v sociologických rozborech, vysvětlován v rámci předpokladů o postupném sblížování tříd a sociálních skupin v socialistické společnosti či v rámci výkladu přesvědčivých výsledků, jichž naše společnost dosáhla při demokratizaci přístupu k odbornému a vysokoškolskému vzdělání [Charvát-Linhart-Večerník 1978]. Údaje o sociálním původu inteligence také přesvědčivě dokumentují její socialistický charakter, sepětí s dělnickou třídou a družstevním rolnictvem i z hlediska jejich reprodukčních zdrojů.

Jestliže se dnes v sociologických rozborech projevuje snaha překročit úroveň existujících metodologických koncepcí i podle nich získaných výsledků, lze tuto tendenci chápat jako orientaci na bohatší a reálnému stavu socialismu adekvátnější metodologický přístup. Konkrétně máme na mysli takové pojetí socialismu, ve kterém je sociologický obraz socialismu, jednotlivých stránek a dimenzí jeho sociální struktury, založen nejen na zdůraznění kvalitativních odlišností so-

cialismu od kapitalismu. Vznik a rozvoj socialismu, založený na odstranění třídních antagonismů, znamená nesporné zjednodušení a sjednocení společenských vztahů. Je ovšem správné vidět dialektiku sociálního vývoje socialistické společnosti komplexně, respektovat skutečnost, že socialismus rozvíjející se na svém vlastním základě vytváří vlastní, mnohostrannou a v jistém slova smyslu i komplikovanou sociální strukturu [Fedosejev 1971].

Jedním z důvodů, který podporuje výše naznačenou snahu o rozvíjení metodologické výbavy sociologického poznání socialistické společnosti, je i ne vždy uspokojivý výsledek i náročně koncipovaných sociologických výzkumů. Jistá disproporce mezi očekáváním, které dnešní sociologie vkládá do plánů vědecko-výzkumné práce a výsledky této práce, které dosti často jen potvrzují již dříve známé a verifikované poznatky, motivuje i následující pokus o obohacení existujících metodologických schémat i konkrétních sociologických poznatků o mechanismu sociální reprodukce inteligence v současném Československu.

Nejde tedy o popření platnosti existujících poznatků a ověření metodologických principů. Jde spíše o pokus o jejich další konkretizaci a doplnění.

Základní podmínkou, umožňující takový pokus, tvoří výsledky získané mezinárodním srovnávacím výzkumem *Vliv vysokoškolského vzdělání na vývoj a reprodukci sociální struktury socialistické společnosti*.⁽¹⁾ Přesněji řečeno, jde o interpretaci dat získaných tímto výzkumem v ČSSR. Vzhledem k závaznosti některých závěrů tohoto výzkumu byly získané poznatky ověřovány i na základě rozboru statistických dat MŠ ČSR a MŠ SSR.

I když použitá data vyhovují v zásadě sociologickému vymezení inteligence i ostatních tříd a sociálních skupin naší společnosti, je nutno počítat s tím, že zjištěné kvalitativní údaje nejsou zcela přesné. Nepřesnosti vyplývají v případě dat z výzkumu ze samotného charakteru sociologického šetření, tj. jsou v nich obsaženy chyby vzniklé z nutnosti zjednodušit metodiku šetření i chyby související s použitou technikou. Statistická data, i když shromážděná jiným způsobem, jsou poznamenána známými nedostatky — příliš jednoduchou kategorizací a někdy i subjektivním způsobem vlastního zjišťování. V našich výsledcích tedy nejde o přesné kvantitativní vyjádření, spíše o zachycení takových tendencí, které vypovídají o určitých pravidlech v číselných vyjádřeních zachycených pouze přibližně. Jisté nepřesnosti vyplývají i z nutnosti vytvořit „umělé znaky“ pro vymezení sociálního postavení, které ve svých jednotlivých dimenzích nejsou vždy zcela konzistentní. To platí především o přepočtech statistických dat.

Přes uvedené výhrady však získaný materiál umožňuje zpřesnit poznatky o procesu reprodukce inteligence v současném Československu, a to ve dvou směrech. Za první, pokud jde o případnou vazbu mezi sociální a socioprofesionální reprodukcí, za druhé, pokud jde o specifiky reprodukce inteligence samotné.

(1) Výzkum byl připraven a proveden v rámci plánu práce 3. pracovní skupiny XVI. problémové komise mnohostranné spolupráce AV socialistických zemí v r. 1977. V ČSSR byl realizován ve spolupráci ÚFS ČSAV a ÚML UK. Výběrový soubor tvořilo 2500 studentů.

Sociální původ studentů

V souladu s mezinárodním projektem byli objektem výzkumu studenti, kteří se na vysokých školách připravují k výkonu povolání vybraných profesionálních skupin inteligence. Konkrétně byli zkoumáni studenti lékařských fakult, pedagogických fakult, vysokých škol ekonomických, vysokých škol technických (strojní fakulty), vysokých škol zemědělských (agronomické fakulty). Rozhodnutí o výběru studentů uvedených vysokých škol a fakult bylo opřeno o požadavek zkoumat budoucí lékaře, učitele, ekonomy a technickou inteligenci v průmyslu a v zemědělství. Při výběru bylo přihlédnuto k poznatkům, které jsou k dispozici, pokud jde o zaměstnání absolventů různých fakult, a byly vybrány ty fakulty, jejichž absolventi nastupují převážně do odvětví, pro něž jsou během studia na vysoké škole připravováni.

Z hlediska začlenění rodičů zkoumané populace do základních tříd a sociálních skupin naší společnosti je 40 % studentů dělnického původu nebo z rodiny družstevního rolníka (určeno podle sociálního postavení otce), 60 % pochází z rodin, kde otec patří do sociální skupiny zaměstnanců. Obdobně je charakterizováno i sociální postavení matky, i když matky studentů častěji patří do skupiny družstevních rolníků a dělníků. Podle údajů z výzkumu je mezi matkami studentů 11 % družstevních rolnic, 34 % dělnic a 55 % patří do skupiny zaměstnanců.

Všechny ostatní zjišťované charakteristiky sociálního postavení rodičů odpovídají jejich základnímu sociálnímu určení (viz tabulka 1, 2, 3).

Tabulka 1. Zaměstnání rodičů podle odvětví (v %)

	otec	matka
státní správa	6	7
společenské organizace	3	3
hromadné sdělovací prostředky	1	1
kultura a umění	1	1
vědecké instituce	4	2
školařství	6	12
armáda, bezpečnost	6	1
zdravotnictví	4	10
obchod, služby	7	20
stavebnictví	10	2
doprava	7	2
průmysl	34	25
zemědělství	11	14

Tabulka 2. Postavení rodičů v systému řízení (v %)

	otec	matka
nezastává vedoucí funkci	43	79
řídí pracovní kolektiv	40	19
je vedoucím pracovníkem	17	2

Tabulka 3. Úroveň dosaženého vzdělání rodičů studentů (v %)

vzdělání	otec	matka
nedokončené základní	1	2
základní	35	53
středoškolské	36	39
vysokoškolské	28	6

Fyzickou práci vykonává 36 % otců studentů, 49 % matek. Nejvíce rodičů pracuje v průmyslu a zemědělství.

Z údajů o jednotlivých charakteristikách sociálního postavení rodičů studentů výběrového souboru vyplývá, že současná studentská populace, posuzovaná z hlediska sociálního původu, nereprezentuje strukturu československé společnosti zcela přesně. Mezi rodiči studentů je – ve srovnání s aktuální sociální strukturou – více zaměstnanců, více pracovníků nevýrobní sféry, více středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných. Zvláště výrazné je velké množství těch, kteří zastávají vedoucí funkci na různé úrovni, a to především ve skupině otců studentů.

Pokud jde o rozdíly, které charakterizují postavení otců a matek zkoumaných studentů, jsou spojeny s historicky vzniklou diferenciací sociálního postavení mužů a žen. Jedním z nejvýznamnějších poznatků je značná rozdílnost sociálního původu studentů jednotlivých fakult (viz tabulka 4).

Tabulka 4. Podíl studentů dělnického a rolnického původu na jednotlivých typech fakult (v %)

	první ročník	poslední ročník
agronomie	43	47
ekonomie	29	34
lékařské fakulty	28	24
strojí fakulty	33	33
pedagogické fakulty	56	29

Z údajů v tabulce vyplývá, že rozdíly v procentním podílu studentů dělnického a rolnického původu na jednotlivých fakultách jsou až dvojnásobné. Vedle fakult, kde podíl těchto studentů odpovídá přibližně podílu dělníků a rolníků v celé populaci, existují fakulty, kde počet takových studentů dosahuje jen přibližně poloviny relativního počtu dělníků a rolníků v celé populaci.

Údaje svědčí o nerovnoměrnosti procesu demokratizace přístupu k vysokoškolskému vzdělání. Protože proporce zůstávají dosti stabilní, lze předpokládat, že hlavním diferenciativním faktorem je typ fakulty, respektive její odborné, profesionální zaměření. Studenti dělnického původu jsou častěji studenty pedagogických fakult a vysokých škol zemědělských. Nejméně těchto studentů se objevuje na lékařských fakultách. Demokratizace přístupu k vysokoškolskému vzdělání v podmínkách vývoje současné československé společnosti tedy probíhá značně nerovnoměrně. Tato nerovnoměrnost je výrazně spojena s profesionální diferenciací budoucí inteligence, a tím i s diferenciací sociálního původu jednotlivých profesionálních skupin.

Mechanismus sociální reprodukce

Hlavní závěr odvozený z poznatků o sociálním původu studentů sledovaného souboru fakult, zvláště pak zjištění značné diferenciaci sociálního původu studentů různých typů vysokých škol, otevírá prostor pro rozbor vlastní problematiky sociální reprodukce inteligence v ČSSR. Výzkumem sledovaný soubor studentů byl věkově značně homogenní, a bylo proto oprávněné předpokládat i poměrně vysokou věkovou homogenitu souboru jejich rodičů (viz tabulka 5).

Tabulka 5. Věková struktura rodičů studentů (v %)

věková skupina:	otec	matka
do 45 let	10	31
46 – 50 let	34	38
51 – 55 let	32	22
více než 56 let	17	7
zemřeli	7	2

Velká většina otců (75 %) a matek (90 %) zkoumaných studentů se tedy narodila po roce 1921. Nejde pochopitelně především o samotný fakt jejich stáří. Jde o to, že je to ta věková skupina, která velkou část své ekonomické aktivity prožila již v podmínkách poválečného Československa, že tedy v jejich životní dráze se odrážejí socialistické přeměny naší společnosti. Lze proto předpokládat, že sledování jejich životní dráhy a porovnání této dráhy s aktuálním, popřípadě perspektivním sociálním postavením jejich dětí přispěje k odpovědi na otázku o specifikách reprodukce inteligence v naší společnosti.

Pro tento účel byl zkonstruován umělý znak, zachycující přehledně 3 základní druhy životní dráhy rodičů zkoumané studentské populace. Byl zkonstruován z charakteristik sociálního postavení otce v době, kdy zahajoval svou ekonomickou aktivitu, a v době, kdy sledovaní studenti vstupovali na vysokou školu. Do znaku jsou zahrnuty tři třídy:

- I. Dělníci a rolníci od počátku ekonomické aktivity až po dobu vstupu studentů na vysokou školu.
- II. „Nová inteligence“. Tento pracovní pojem označuje tu skupinu otců zkoumaných studentů, kteří v průběhu své ekonomické aktivity přešli ze skupiny dělníků nebo rolníků do skupiny inteligence.
- III. „Stará inteligence“. Tento pracovní pojem označuje tu skupinu otců zkoumaných studentů, kteří od počátku své ekonomické aktivity až po dobu vstupu studentů na vysokou školu byli příslušníky skupiny inteligence.

(Zastoupení uvedených skupin v souboru bylo poměrně rovnoměrné: v I. skupině 765 případů, v II. skupině 537 a ve III. skupině 865 případů.)

Další charakteristiky jednak rozšiřují informace o rozdílech životních drah výše uvedených sociálních skupin, jednak potvrzují některé hypotézy formulované v československé sociologii v souvislosti s rozбором procesů sociální mobility.

Je zjevné, že ti otcové, kteří patří ke skupině „nové inteligence“, významně častěji získali vzdělání formou dálkového či večerního studia než „stará inte-

ligence“ a ukončili také své vzdělání podstatně později (viz tabulka 6 a 7).

Tabulka 6. Způsob, jak otec získal vzdělání (v %)

	denní	dálkové	večerní studium
I. dělníci a rolníci	94	2	4
II. „nová inteligence“	51	22	27
III. „stará inteligence“	78	14	8

Tabulka 7. Věk, kdy otec ukončil vzdělání (v %)

	do 20	do 30	do 40 let	později
I. dělníci a rolníci	84	11	4	1
II. „nová inteligence“	23	37	29	11
III. „stará inteligence“	16	61	17	6

Přechod ze skupiny dělníků a rolníků do skupiny inteligence je také spojen se změnami místa pracoviště. Jinak řečeno, sociální mobilita se váže na mobilitu geografickou (migraci).

Tabulka 8. Místo, kde otec pracoval v době počátku ekonomické aktivity (v %)

	hlavní město	krajské	jiné	vesnice
I. dělníci a rolníci	9	9	47	35
II. „nová inteligence“	14	14	48	24
III. „stará inteligence“	28	18	41	13

Tabulka 9. Místo, kde otec pracoval v době vstupu studentů na VŠ (v %)

	hlavní město	krajské	jiné	vesnice
I. dělníci a rolníci	11	8	58	23
II. „nová inteligence“	25	13	50	12
III. „stará inteligence“	38	12	40	10

Z tabulky 8 a 9 vyplývá, že stabilita či změny sociálního postavení jsou spojeny se stabilitou a změnami místa pracoviště. Hlavní změna místa pracoviště ve skupině dělníků a rolníků spočívá v přechodu z vesnice do jiných

měst (nikoli krajských nebo hlavního města). Ve skupině „nové inteligence“ jde především o přechod z vesnice do větších měst (hlavní město, krajská města). Konečně skupina „staré inteligence“ přechází především z krajských měst do hlavního města.

V údajích o změnách sociálního postavení sledovaných skupin otců se promítají i změny v oblasti práce. Zatímco na počátku pracovní činnosti (ekonomické aktivity) pracovala větší část otců v průmyslu a v zemědělství, do doby vstupu studentů na vysokou školu přešli do jiných odvětví národního hospodářství. Ovšem i tento přechod je diferencován. Tak ve skupině dělníků a rolníků jde především o přechod ze zemědělství do průmyslu, ve skupině „nové inteligence“ o přechod z průmyslu do státní správy, armády, obchodu apod. Skupina „staré inteligence“ je na počátku své ekonomické aktivity i v době vstupu studentů na vysokou školu poměrně stabilní, ovšem již od počátku pracuje převážně mimo průmysl (jen 24 % této skupiny pracuje v průmyslu). Tyto údaje nás opravňují předpokládat, že zkonstruovaná skupina „nová inteligence“ zachycuje část příslušníků dělnické třídy, kteří v letech výstavby socialismu přešli z průmyslových závodů do jiných odvětví národního hospodářství v rámci realizace politiky vedoucí úlohy dělnické třídy při budování socialismu. Potvrzují to i údaje o změnách postavení sledovaných skupin v systému řízení (viz tabulka 10 a 11).

Tabulka 10. Postavení otce v systému řízení v době počátku ekonomické aktivity (v %)

	byl vedoucím vedoucích	vedoucí pracovního kolektivu	nebyl vedoucím
I. dělníci a rolníci	1	11	88
II. „nová inteligence“	1	14	85
III. „stará inteligence“	9	30	61

Tabulka 11. Postavení otce v systému řízení v době vstupu studentů na vysokou školu (v %)

	vedoucí vedoucích	vedoucí pracovního kolektivu	není vedoucím
I. dělníci a rolníci	1	26	73
II. „nová inteligence“	26	51	23
III. „stará inteligence“	27	46	27

Podíl vedoucích pracovníků (bez ohledu na stupeň řízení) se tedy mezi dělníky a rolníky zvýšil o 15 %, mezi „starou inteligencí“ o 34 % a mezi „novou inteligencí“ o plných 62 %.

Uvedené údaje logicky i věcně odpovídají obecným a specifickým tendencím vývoje socialistické společnosti v ČSSR. Vypovídají i o rozdílné dynamice změn jednotlivých složek sociálního postavení různých sociálních skupin, a zvláště pak o vnitroskupinové diferenciaci inteligence samé. Z tohoto hlediska je oprávněné předpokládat, že komentované rozdíly se projeví i v rozdílné orien-

taci další generace inteligence. Tento předpoklad potvrzují údaje a zastoupení jednotlivých sledovaných skupin mezi otci studentů zkoumaných typů fakult (viz tabulka 12).

Tabulka 12. Sociální původ studentů jednotlivých typů fakult (v %)

	dělníci a rolníci	nová inteligence	stará inteligence
agronomie	45	23	32
ekonomie	31	27	42
lékařské fakulty	26	17	57
strojí fakulty	33	28	39
pedagogické fakulty	44	19	37

Z hlediska reprodukce inteligence můžeme tedy na základě srovnání životní dráhy otců studentů a perspektiv, které jejich synům poskytuje studium jednotlivých typů fakult, formulovat tyto závěry:

Studenti jednotlivých typů fakult jsou významně diferencováni podle sociálního původu i podle příslušnosti k třem základním „reprodukčním skupinám“. Agronomické fakulty (vysoké školy zemědělské) a pedagogické fakulty patří k těm, kde je nadprůměrný počet studentů dělnického a rolnického původu. Tyto fakulty v největší míře (v rámci sledovaných typů fakult) přispívají k intergeneračnímu přechodu ze skupiny dělníků a rolníků do skupiny inteligence. Naproti tomu na lékařských fakultách studuje nadprůměrný počet studentů z rodin „staré inteligence“. Přispívají tedy nejvíce k autoreprodukci této skupiny. Konečně na ekonomických a strojních fakultách studuje nadprůměrný počet studentů z rodin tzv. „nové inteligence“. Jinými slovy, lze konstatovat, že výsledky výzkumu dosti přesvědčivě potvrzují hypotézu o vzájemné souvislosti mezi sociální a socioprofesionální reprodukcí inteligence. Studenti si podle výsledků našeho výzkumu „volí“ různé profesionální dráhy v závislosti na intragenerační mobilitě (či stabilitě) svých otců.

I když údaje z výzkumu byly analyzovány i z hlediska možné dynamiky sledovaného procesu (objektem výzkumu byli studenti prvních a posledních ročníků sledovaných typů fakult), rozdíly mezi skupinami studentů z různých ročníků nebyly příliš výrazné. Pro ověření případné dynamiky bylo proto použito statistických dat, která umožňují zkonstruovat přibližně stejné skupiny jako data z výzkumu. Tato data jsou méně přesná (např. inteligence je „skryta“ ve skupině zaměstnanců), mají však tu výhodu, že se týkají všech studentů a tvoří reálné časové řady.

Na základě statistik MŠ ČSR a MŠ SSR byli studenti jednotlivých fakult a vysokých škol roztrženi podle sociálního původu (sociálního postavení otců) do tří skupin, analogických skupinám sledovaným podle dat z mezinárodního výzkumu vlivu vzdělání na sociální strukturu. V I. skupině jsou studenti, jejichž otcové jsou dělníky nebo rolníky. V II. skupině jsou studenti, jejichž otcové byli dělníky nebo rolníky a v době jejich vstupu na vysokou školu patřili do skupiny zaměstnanců – tj. aproximativně skupina „nové inteligence“. V III. skupině jsou pak studenti, jejichž otcové byli a jsou zaměstnanci (aproximativně „stará inteligence“). Rozložení těchto tří skupin jsme sledovali ve studentské populaci všech fakult, které byly objektem mezinárodního výzkumu za období pěti let (1972–1977) – viz tabulka 13.

Tabulka 13. Složení studentů podle sociálního původu v letech 1972–1977 (v %)

fakulty	Sociální původ studentů			
	školní rok	I. skupina	II. skupina	III. skupina
lékařské	72/3	26,3	12,0	61,7
	76/7	27,4	18,1	54,5
strojí	72/3	34,4	21,6	44,0
	76/7	38,1	21,4	40,5
pedagogické	72/3	31,7	24,2	44,1
	76/7	46,8	23,3	29,9
zemědělské	72/3	45,3	9,6	45,1
	76/7	42,9	12,1	45,0
ekonomické	72/3	27,6	16,5	55,9
	76/7	40,1	27,5	32,4

Tabulka je zkrácena; údaje za všechny sledované roky tvoří vzestupné či sestupné kontinuum.

Tabulka 14. Úbytek a přírůstek jednotlivých skupin podle sociálního původu na sledovaných fakultách v letech 1972–1977

fakulty	I.	skupina II.	III.
lékařské	+ 1,1	+ 6,1	– 7,2
strojí	+ 3,7	– 0,2	– 3,5
pedagogické	+ 15,1	– 0,9	– 14,2
zemědělské	– 2,4	+ 2,5	– 0,1
ekonomické	+ 12,5	– 11,0	– 23,5
celkem (všechny sledované fakulty)	+ 5,4	+ 5,1	– 10,5

Údaje uvedené v tabulce 13 a 14 poskytují řadu možností detailní interpretace. V souhrnu jednoznačně potvrzují, že proces reprodukce inteligence sledovaný v čase probíhá značně nerovnoměrně. „Stará inteligence“ postupně ztrácí dominantní podíl mezi sociálními zdroji vysokoškolsky kvalifikované inteligence (i když její podíl je stále výrazný). Mezi jednotlivými fakultami jsou ovšem značné rozdíly. Zatímco na některých typech fakult je úbytek studentů z rodin „staré“ inteligence nahrazen téměř plně přírůstkem studentů z rodin dělnických a rolnických (pedagogické fakulty), na jiných tato místa „obsazují“ studenti z rodin „nové“ inteligence (lékařské fakulty).

Jestliže posuzujeme celkový smysl naznačeného rozboru, pak za nejdůležitější zjištění – kromě poznatku o značné nerovnoměrnosti demokratizace procesu reprodukce inteligence – pokládáme poměrně silné zastoupení studentů z rodin „nové inteligence“ v celku studentů sledovaných fakult, a zvláště pak dynamiku růstu této skupiny mezi studenty. Případný přepočít výše uvedených relativních údajů podle skutečné váhy jednotlivých skupin v celku populace by prokázal, že podíl této skupiny mezi zdroji vysokoškolsky kvalifikované inteligence roste rychleji než podíl dělnické třídy a dalších sociálních skupin.

Závěr

Jestliže hlavním cílem této stati byl pokus o specifikaci mechanismů sociální reprodukce inteligence, sledovaných na základě empirických dat i statistických údajů, pak je na místě závěrem formulovat souhrnný výsledek provedeného rozboru. Z uvedených dat je zjevné, že v rámci celkového procesu demokratické přístupu k vysokoškolskému vzdělání, který v podmínkách soudobého Československa směřuje k vyrovnání sociálních rozdílů, působí řada specifických tendencí, vyjadřujících stále ještě výrazné sociální difference.

Sociální původ studentů různých typů vysokých škol a fakult se značně liší. Vedle vysokých škol, kde podíl studentů dělnického a rolnického původu téměř odpovídá zastoupení dělnické třídy a družstevního rolnictva v celé populaci, existují vysoké školy a fakulty, které „slouží“ převážně pro autoreprodukci inteligence. Tato vzájemná souvislost sociálních a profesionálních změn v sociální struktuře vede ve svém aktuálním výsledku k značné heterogenitě sociálního původu jednotlivých skupin inteligence. Z hlediska poměrně častých úvah o rozdílech sociálního chování „staré“ a „nové“ inteligence představují získané poznatky argument pro takové pojetí, v němž, zjednodušeně řečeno, socioprofesionální orientace dětí jsou převážně podmíněny aktuálním, nikoli minulým, sociálním postavením rodičů. To znamená, že rodiče patřící podle naší pracovní terminologie do skupiny „nové“ inteligence častěji ovlivňují orientace svých dětí, obdobně jako rodiče patřící do skupiny „staré“ inteligence. Jestliže uvážíme poznatky o změnách sociálního původu studentů různého typu vysokých škol a fakult a přihlídneme k některým údajům o změnách sociálního postavení, profesionální, odvětvové i geografické mobility jejich rodičů, můžeme formulovat tuto hypotézu:

Preferovaným „vstupem“ z řad dělnické třídy (či družstevního rolnictva) do řad inteligence je studium zemědělských vysokých škol, dále pedagogických, popřípadě strojních fakult. Takto vzniklá inteligence „první generace“ pak orientuje své děti k vysokoškolskému studiu na lékařských fakultách a vysokých školách ekonomických. Lékařské fakulty ovšem představují relativně nejstabilnější formu autoreprodukce „staré“ inteligence. Platnost takové hypotézy je pochopitelně nutné dále ověřovat.

Provedený rozbor přinesl i některé konkretizace úvodní úvahy o metodologických problémech sociologického poznání socialismu. Můžeme konstatovat, že zdánlivě jednoduché, jednoznačné tendence sociálního vývoje naší společnosti obsahují výrazné nerovnoměrnosti a rozpory. Z hlediska studia vývoje sociální struktury naší společnosti se potvrzuje, že při rozboru aktuálního sociálního postavení je třeba brát v úvahu i sociální historii jednotlivých tříd a skupin, respektive ty charakteristiky jejich sociální historie, které se aktualizují ve vzorech sociálního chování jako vymezující určení.

Pro další orientaci sociologických výzkumů z toho pak vyplývá závažný požadavek: sledovat sociální jevy v jejich reálné (nikoli jen simulované) historii. V této orientaci, jejíž realizace překračuje možnosti současné československé sociologie, je nutné lépe zhodnotit i údaje, které poskytuje statistika.

Literatura

Fedosejev, P. N.: *Vozrastanije roli partii*. Kommunist 1971, č. 13.

- Charvát, F. — Linhart, J. — Večerník, J.: *Sociálně třídní struktura Československa*. Praha, Horizont 1978.
- Roško, R.: *K niektorým aspektom rozvoja československej inteligencie*. Sociológia 1978, č. 1.

Резюме

А. Матеёвски: Социальное воспроизводство интеллигенции в ЧССР

Целью этой статьи является попытка конкретизировать социологические представления о современных тенденциях воспроизводства интеллигенции в ЧССР. В отличие от часто употребляемого подхода, акцентирующего постоянный рост демократизации доступа к высшему образованию как основной формы социального воспроизводства интеллигенции в узком смысле слова (группа квалифицированных специалистов с высшим образованием) подчеркивается момент дифференциации «репродукционного поведения» отдельных классов и социальных групп относительно вступления и пребывания в рядах квалифицированной интеллигенции с высшим образованием. Автор естественно не отрицает силу данных, которые убедительно доказывают выравнивание возможностей детей из разных классов и социальных групп получить высшее образование. Он прежде всего стремится к тому, чтобы найти внутреннюю структуру общей тенденции в современной Чехословакии. Основой для решения выше указанной задачи являются чехословацкие данные по международному сравнительному исследованию «Влияние высшего образования на развитие и воспроизводство социальной структуры социалистического общества», которое было произведено в шести социалистических странах в 1977 г., и статистические данные о социальном происхождении студентов высших учебных заведений в ЧССР. Проведенный анализ переходит в следующие заключения:

В рамках общего процесса демократизации доступа к высшему образованию, который в условиях современной Чехословакии направлен на выравнивание социальных различий, влияет ряд специфических тенденций, выражающих все еще яркие социальные дифференциации.

Социальное происхождение студентов разных типов вузов и факультетов значительно отличается. Рядом с вузами, где доля студентов рабочего и крестьянского происхождения почти отвечает численному составу рабочего класса и кооперативного крестьянства во всем народонаселении, существуют вузы и факультеты, которые в большинстве «служат» самовоспроизводству интеллигенции. Эта взаимосвязь социальных и профессиональных изменений в социальной структуре приводит в своем актуальном результате к значительной гетерогенности социального происхождения отдельных групп интеллигенции. С точки зрения довольно частых рассуждений о различиях социального поведения «старой» и «новой» интеллигенции полученные данные представляют собой аргумент в пользу того что, говоря упрощенно, социо-профессиональные ориентации детей в большинстве случаев обусловлены актуальным, а не прошлым социальным положением родителей. Иначе говоря, родители принадлежащие по нашей рабочей терминологии к группе «новой» интеллигенции часто оказывают влияние на ориентацию своих детей по аналогии, как и родители, принадлежащие к группе «старой» интеллигенции. Принимая во внимание знания об изменениях социального происхождения студентов разного типа вузов и факультетов вместе с некоторыми данными об изменениях социального положения, профессиональной, отраслевой и географической мобильности их родителей, мы можем формулировать в виде гипотезы следующее утверждение: Предпочтительным «вступлением» представителей рабочего класса (или кооперативного крестьянства) в ряды интеллигенции является учеба в сельскохозяйственном, педагогическом или же машиностроительном институтах. Эта «интеллигенция 1-ого поколения» дальше ориентирует своих детей на учебу в высших учебных заведениях медицинских и экономических. Однако медицинские факультеты одновременно представляют относительно самую устойчивую форму самовоспроизводства «старой» интеллигенции. Силу этого утверждения естественно необходимо дальше проверять. Однако проведенный анализ принес и некоторое уточнение вступительного рассуждения по методологическим вопросам социологического познания социализма. Мы можем отметить, что с виду простые однозначные тенденции социального развития нашего общества содержат в себе определенные неравномерности и противоречия.

Summary

Matějovský A.: Social Reproduction of the Intelligentsia in Czechoslovakia

The aim of the present paper is to concretize sociological notions concerning the present tendencies of the intelligentsia's reproduction in Czechoslovakia. In contradistinction to the frequented approach accentuating the continuous growth of the democratization of the access to higher education as the main form of social reproduction of the intelligentsia in the narrower sense of the word (i. e. a group of specialists having higher education), emphasis is laid on the moment of differentiating the "reproductive behaviour" of individual classes and social groups as far as the entry into and the lasting association with the ranks of intelligentsia graduated from institutions of higher education are concerned. To be sure, the paper does not deny the validity of findings conclusively evidencing the increasing homogeneity of opportunities to attain higher education open to children coming from various classes and social groups. Its primary aim is to reveal the internal structure of this general trend in Czechoslovakia of today. The basis for solving the above task has been provided by the Czechoslovak data introduced in the international comparative research "Effect of Higher Education on the Development and Reproduction of Social Structure in a Socialist Society", carried out in 1977 in six socialist countries, and also by statistical data on the social origin of university students in Czechoslovakia. The analysis worked out allows to draw the following conclusions:

Within the scope of the general process of democratization of the access to higher education which, under the conditions of present-day Czechoslovakia, leads to an elimination of social differences, a number of specific tendencies still manifesting conspicuous social differences are in operation.

There are considerable differences in the social origin of students attending universities and faculties of various types. Besides institutions of higher education where the proportion of students from working-class and farmers' families almost corresponds to the representation of the working class and co-operative farmers in the total population, there exist universities and faculties primarily serving the purpose of the intelligentsia's autoreproduction. In its actual consequences, this interdependence of social and professional changes in the social structure leads to a considerable heterogeneity of the social origin of individual groups composing the intelligentsia. From the aspect of relatively frequent deliberations concerning the differences between the social behaviour of the "old" and the "new" intelligentsia, the findings obtained provide an argument in favour of a conception wherein — expressed in a simplified form — socioprofessional orientations of children are predominantly conditioned by their parents' actual social position, not by one held by them in the past. In other words, parents belonging — in terms of our working terminology — to the group of the "new" intelligentsia more frequently influence their children's orientations in a way similar to that of parents belonging to the group of the "old" intelligentsia. Taking into account the findings relating to changes in the social origin of students attending universities and faculties of various types, as well as some data on changes in the social position, on the professional, branch and geographical mobility of their parents, the following statement may be formulated as a hypothesis: The preferred "entry" from the ranks of the working class (or from those of co-operative farmers) into the ranks of the intelligentsia are studies at agricultural universities, at pedagogical or engineering faculties. This "first-generation intelligentsia" then orientates its children to study at medical faculties or economic colleges. Yet medical faculties represent the relatively most stable form of autoreproduction of the "old" intelligentsia. The validity of this assumption must no doubt be further verified. For sure, the elaborated analysis brought out some concretizations of the introductory consideration about methodological problems involved in the sociological conception of socialism. Seemingly simple, unambiguous tendencies of our society's social development can be said to contain certain inconsistencies and contradictions.